

ЖАК КАЗОТ

ЖЕРАР ДЬО НЕРВАЛ

I

Авторът на „Влюбеният дявол“ принадлежи към писателите, наречени в Германия и Англия хумористи и появили се в нашата литература само под лъскавата маска на подражанието. С присъщия си здрав разум френският читател трудно се поддава на приумиците на въображението и склонността към мечтателност освен в традиционните рамки на възшебните приказки и оперните пантомими. Алегорията ни се харесва, баснята ни забавлява; библиотеките ни са пълни с онези игри за ума, предназначени първоначално за децата, после за жените и от които мъжете също не се отказват, когато имат свободно време. През XVIII век това се случвало често и измислиците се радвали на небивал успех. Най-сериозните писатели — Монтесьо, Дидро и Волтер — люлеели и приспивали с очарователни приказки това общество, което по-късно ще бъде разрушено до основи от принципите им. Авторът на „Духът на законите“ написа и „Книдският храм“; основателят на Енциклопедията забавляваше простолудие с „Бялата птица“ и и „Бъбривите бижута“; създателят на „Философски речник“ украсяваше „Вавилонската принцеса“ и „Задиг“ с приказни източни разкази. Все остроумни измислици, но от най-сполучливите и забавните.

Поет, повярвал в своята фантазия, разказвач — в легендата, която сам е сътворил, изобретател, приел сериозно разцъфналия в мислите блян — ето какво човек не очаква да срещне наред XVIII век, когато свещеничеството се вдъхновявали от митологията, а някои светски поети творели според християнските тайнства.

Тогавашните читатели са щели да останат навярно твърде изненадани, ако им бяха казали, че във Франция живее писател, едновременно духовит и наивен, който съчинява продължение на „Хиляда и една нощ“ — тази голяма незавършена творба, която господин Галан се беше помъчил да преведе — и то сякаш под диктовката на самите арабски разказвачи; и че това изкусно подражание е и оригинално, и сериозно произведение, написано от човек, пропит от духа и вярата на Изтока. Знае се, че Казот е измислил повечето от тези разкази под палмите, в подножието на големите хълмове на остров Сен Пиер — наистина далеч от Азия, но сякаш под палещето й слънце. По-голямата част от произведенията на този своеобразен писател се радвали на успех, без да допринесат за славата му, а известността му се дължи единствено на „Влюбеният дявол“ и на няколко стихотворения и поеми, донесли му признание, както и на нещастията сполетели го на стари години. Краят на живота му разкри най-вече тайната на отвлечените му идеи, които придават особена стойност на произведенията му и неяс ще се опитаме да изтъкнем.

Първите години от живота на Жак Казот са отчасти забулени в тайна. Роден в Дижон през 1720 година, той получил образованието си при Йезуитите, както по-голямата част от светлите умове по онова време. Един от братята му, главен викарий на господин Дьо Шоазьол — епископ на Шалон, го назначил в администрацията на флотата в Париж, където през 1747 година получил офицерско звание. Още по това време той се занимавал с литература, предимно с поезия. Съгражданинът му Рокур събирал около себе си писатели и художници и Казот спечелил тяхното уважение, като прочел няколко свои разказа и песни — първи прояви на един талант, който впоследствие щял да се прочуе повече в прозата, отколкото в поезията.

Но ето, че му се наложило да прекара част от живота си на остров Мартиника, където бил назначен за контролор на Ил су льо Ван; няколко години живял скромно — уважаван и обичан от всички —

и се оженил за госпожица Елизабет Роаян, дъщеря на главния съдия на Мартиники. Възползвайки се от една отпуски, той се завърнал в Париж, където прекарал известно време и публикувал още няколко стихотворения. Две песни, които бързо станали известни, са написани през този период и, изглежда, са плод на модната тенденция към обновяване на стария романс, или така наречената френска балада по примера на господин Дьо ла Моноа. Това е една от първите прояви на онази романтична жилка, която по-късно ще експлоатират и с която ще злоупотребяват в нашата литература, така че е интересно да се види как въпреки недостатъците вече се откроява новаторският талант на Казот.

Първата е озаглавена „Безсънните нощи на моята мила“ и започва по следния начин:

На връх, извисен в планината Арден,
намира се замък, където
рояк от вампири мълчи спотаен
и ужас вселява в сърцето.
Пак там, върху кулите бойни,
гнездят лешояди безбройни:
от тях, мила моя, от тях
да знаеш как ме е страх!

Още от самото начало можем безпогрешно да разпознаем жанра на баладата, каквато я виждаме у поетите на Севера, и става ясно, че на фантастичното тук се гледа сериозно; твърде далеч сме от сладникавата поезия на Берни¹ и Дора². Простотата на стила не изключва стегнатата и живописна поезия, която прозвучава в няколко стиха:

Пишат таласъмите в призрачен хор
и пълен е с воя им мракът.
Огньовете припламват пред плахия взор
кръв капе, оръжия тракат.
И всичките звуци зловещи
пристягат сърцето ти в клещи.
От тях, мила моя, от тях
да знаеш как ме е страх!

На връщане от Испания сеньор Ангеран — храбър рицар — минава покрай зловещия замък и иска да прекара там нощта. Разказват му страшни случки за духовете, обитаващи замъка, но той не им обръща никакво внимание и заповядва да му събуят ботушите, да му поднесат вечеря и да му приготвят легло. В полунощ започва врявата, за която са го предупредили добрите хора. Ужасяващи шумове разтърсват стените, пъклен огън обгръща ламперията; в същото време духа силен вятър и вратите се отварят „със скърчане“.

Един грешник, обладан от демоните, прекосява залата с отчаяни крясъци.

Той беше с покрита от пяна уста,
в очите — с олово стопено. . .
Разчорлена сянка заби му в гърдата
кама и оттам мигновено,
обвита от пари, потече
кръв, черна на цвят, надалече.
А аз, мила моя, стоях
и тръпнех ли, тръпнех от страх!

¹ Берни, Франческо (ок. 1497—1535) — флорентински поет, по всяка вероятност отровен вследствие на интриги. Водил безгрижен живот в редица градове на Италия, и най-вече в Рим, на служба при различни висши духовници. Написал е „Влюбеният Ролан“, пародична преработка на поемата на Боардо. Известен е най-вече с комични и сатирични поеми, често пъти неприлични, чийто реализъм контрастира с плоските имитации на подражателите на Петрарка.

² Дора, Жан Динеманди (1508—1588) — френски поет. През 1547 г. станал директор на колежа „Кокре“, където негови ученици са били Ронсар и Дю Беле, а през 1555 г. и наставник на децата на Анри II, и получил титлата „кралски поет“. През 1556 г. бил назначен за лектор по гръцки в Кралския колеж. Произведенията му на латински били събрани през 1586 г. под заглавието Poemata. Дори заел важно място сред поетите от Плеядата, които високо ценели широката му култура. Най-голямата му заслуга е, че е предал на учениците си силния си интерес към гръцко-римската култура.

Ангеран пита нещастниците коя е причината на техните страдания.

— Господарю — отговаря жената, въоръжена с кама, — родена съм в този замък, дъщеря съм на граф Анселм. Това чудовище тук, което небето ми е заповядало да измъчвам, беше изповедник на баща ми и за мое нещастие се влюби в мен. Забрави задълженията, подобаваша на сана му, и като не успяваше да ме прелъсти, призова дявола и му отдаде душата си, за да си осигури неговото благоволение. Всяка сутрин ходех да се разхладя в гората и да се изкъпя в един бистър поток.

Близо до изворче чисто
дивна роза растеше,
в тихото утро лъчисто
красива и свежа блестеше.
Тя бе любима, омаен зов,
копнеж неземеи, аромат тъй нов —
омайващ, таен земен грях!
Ах, мила моя, ах, колко ме е страх!

Искам розата в монте коси,
да украся лицето си с нейната свежест.
Но някакво чувство във мене гори,
чувство подобно на тежест,
което отблъсква ме с полъх студен.
И сякаш сърцето говори във мен:
— Под розата е дявол — дяволът грях!
Ах, мила моя, ах, колко ме е страх!

Подмамена от омагьосаната от дявола роза, красавицата попада в ръцете на свещеника и става жертва на нечистите му намерения. Но скоро тя се съвзема, заплашва, че ще го изобличи пред баща си и оканяникът я убива с един удар на камата си.

Отдалече се разнася гласът на графа, който търси дъщеря си. Тогава дяволът, приел образа на козел, се приближава до виновника и му казва: „Качи се на гърба ми, скъпи приятелю. Не се страхувай от нищо, верни ми служителю.“

И той се качва без да се учуди,
че чувства в часа си злокобен
дяволът под него — в ритми луди
и въздухът по пътя му отровен
притиснал земята — горяща на клада
от болка душата му страда
и мъчи се взорът му плах. . .
Ах, мила, умирам от страх!

Накрая сеньор Ангеран, свидетел на тази нечестива сцена, случайно се прекръства и видението изчезва. А поуката, която трябва да се извлече, е следната: жените да се пазят от суетността си, а мъжете да се пазят от дявола.

Това наподобяване на старите католически легенди, на които днес никой не би обърнал внимание, е било в онези години ново явление в литературата; писателите дълго време спазвали предписанието на Боало, според което християнската вяра не трябва да се разкроява с елементи от поезията; и действително всяка религия, попаднала под перото на поетите, бързо се извращава и изгубва въздействието си над душите. Но Казот — по-скоро суверен, то колкото явяващ, не се вълнувал особено от религиозни догми. Впрочем късното стихотворение, за което току-що говорихме, е съвсем непретенциозно и се спряхме на него само, за да привлечем вниманието върху зараждащата се склонност на автора на „Влюбеният дявол“ към един вид фантастична поезия, станала тривиална след него.

Говори се, че този романс е бил създаден от Казот за госпожа Поансие, негова приятелка от детинство и дойка на Бургундския херцог, която го помолила да съчини няколко песни, за да може да ги пее на кралската рожба, докато я приспива. Няма съмнение, че е могъл да избере някоя по-весела тема, с по-малко зловещи видения; но по-нататък ще видим, че този писател е имал тъжната участ да предусеща всички нещастия.

Един друг романс от същия период, озаглавен „Неповторимите подвизи на Оливие, маркиз Д'Едес“, също добива голяма популярност. Представлява имитация на старите рицарски фаблио³, написана в нарочен стил.

Уви, дъщерята на графа Дьо Тур
простена в родилното ложе. . .
Узнал за позора ѝ, графът е шур
гнева си да скрие не може:
— На Оливие, моя паж, се полага
на кръста да бъде разпънат веднага!
— О, куме, не си ли си легнал все още?
Не чуваш ли звън на камбани — среднош е. . .

Следват повече от тридесет куплета, посветени на подвизите на пажа Оливие, който, преследван от графа по море и суша, спасява няколко пъти живота му и при всяка среща му казва:

— Аз съм вашият паж! А сега ще заповяdate ли да ме разкъсат на парчета?
— Махай се от очите ми! — му отговаря всеки път упоритият старец, когото нищо не е в състояние да умилостови, и накрая Оливие решава да напусне Франция, за да воюва по Светите места.

Един ден, загубил всякаква надежда, той иска да сложи край на мъките си; някакъв ливански отшелник му дава подслон, утешава го и му поднася чаша вода, отразяваща като магическо огледало всичко, което става в замъка в Тур; Оливие вижда как любимата му се измъчва в тъмница „след плесен и жаби“, как една сърна кърми детето ѝ, изгубено в гората, и как Ричард — Бретонският херцог — е обсадил замъка на графа, след като му е обвил война. Оливие се устремява храбро към Европа, за да подкрепи бащата на любимата си и пристига точно в мига, в който крепостта ще падне в ръцете на противника.

От удари страшни просторът звъни
и всеки врагът си напада —
врълхлитат взаимно и двете страни,
участващи в тази обсада.
Но глад обсадените мъчи — след време
навярно врагът крепостта ще превземе. . .
— Но, куме, не си ли си легнал все още?
Не чуваш ли звън на камбани — среднош е. . .

Но сякаш извива се буря, шом той —
Оливие — се явява,
разбива си меча и втурва се в бой
с десница могъща и здрава.
Пред него, бретонци, дори да не щете,
комай заднешком ще ви носят нозете. . .
— О, куме, не си ли си легнал все още?
Не чуваш ли звън на камбани — среднош е. . .

Вижда се, че тази проста поезия не е лишена от известен блясък; но това, което и тогава най-много поразило познавачите, е самата романтична история, в която Монкриф — известният историограф на „Котките“ — открил сюжет за поема.

По това време Казот все още бил само скромният автор на няколко разказа и песни; одобрението на академик Монкриф разпалило въображението му и след завръщането си в Мартиника, Казот разработил същата тема в проза, вплитайки в рицарския разказ комични ситуации и възшебни приключения по примера на италианските автори. Това произведение няма голяма литературна стойност, но е забавно за четене и стилът е изящен.

³ *Фаблио* (фр.) — кратко, шеговито или поучително повествование в стихотворна форма, характерно за средновековната литература. При зараждането си фаблиото представлявало превод или адаптация на произведения от древността. Отделило се като самостоятелен литературен вид към средата на XII век. В развитието му се забелязва преминаване от поучителните или комични истории за животни от XII в. към сатиричните произведения през XVI в., като се мине през вулгарните повествования от XIII в. Най-важното качество на тези фаблио е, че представляват жива и сбита картина на средновековните нрави.

Към същия период може да отнесем и „Импровизираният лорд“ — английска новела, написана в изповеден тон и изпъстрена с извънредно интересни подробности.

Впрочем не трябва да се мисли, че авторът на тези измислици не се отнасял сериозно към служебното си положение; налище е ръкопис, предназначен за господни Дьо Шоазьол, в който Казот изброява задълженията на всеки офицер — служител във флотата, и предлага някои подобрения в службата със загриженост, която несъмнено е била оценена. Може да се добави, че когато през 1749 година англичаните нападнали колонията, Казот разгърнал широка дейност и дори проявил стратегически познания при подготовката на защитата на крепостта „Сен Пиер“. Атаката била отблъсната въпреки извършения от англичаните десант.

Смъртта на брат му обаче станала причина той да се върне за втори път във Франция като наследник на цялото имущество; скоро, след това Казот подал молба за оттегляне, която била удовлетворена. Изпратили го с почести и за добра служба го удостоили със званието „висш служител на флотата“.

II

Довел жена си Елизабет във Франция и първоначално се настанил в къщата на брат си в Пиери, близо до Еперне. Казот и жена му решили да не се връщат повече в Мартиника и продали цялото си имущество на отец Лавалет, игумен на Йезуитския манастир и образован човек, с когото Казот поддържал приятелски отношения по време на престоя си в колонията. Отецът се разплатил с полици на Йезуитския орден в Париж.

Стойността на тези полици възлизала на петдесет хиляди еску; орденът обаче отказал да ги признае. Игумените изтъкнали обстоятелството, че отец Лавалет е вършил опасни спекулации и че не могат да изплатят полиците, които представлявали по-голямата част от състоянието на Казот. Той се видял принуден да заведе дело срещу бившите си учители и този процес, който вървящото му сърце преживяло мъчително, предизвикал поредица от процеси срещу ордена на Исус, довели до разорението му.

Така започнали бедите в необикновения живот на Казот. Няма съмнение, че от този момент религиозните му убеждения се разклатили. Успехът на поемата за Оливие го окуражил да пише и той публикувал „Влюбеният дявол“.

Това произведение е придобило известност по различни причини; то се откроява между творбите на Казот със своето очарование и съвършенство, но ги надминава най-вече по оригиналност. Във Франция и главно в чужбина повестта намерила подражатели и вдъхновила много автори на подобни произведения.

Появата на литературна творба от този род не е независима от социалната среда; „Златното магаре“ на Апулей, произведение, пропито от мистицизъм и поезия, представлява образец на такъв вид творения от древността. Апулей, който е посветен в култа на Изиди, просветлен езичник, полубезверник, полуяръв-ваш, търси под останките на отмиращите митологии следи от отдавна изчезнали или оцелели суеверия, обяснява сюжета с помощта на символа, а чудото — с мъгълно позоваване на окултните природни сили, и само след миг се присмива на собствената си наивност или вмъква тук-там по някоя иронична забележка, та да обърка читателя, готов до този момент да повярва на думите му — ето кой именно е начело на писателите, които могат да се горлеят, че сред тях е и авторът на „Смара“⁴ — блян по древността, поетично изпълнение на най-удивителните прояви на кошмара.

Мнозина виждали във „Влюбеният дявол“ само приказка, подобна на много други вълшебни приказки от онова време. В най-добрия случай биха я отнесли към алгоричните разкази на Волтер; все едно да се прави сравнение между мистичната творба на Апулей и шегите на Лукиан с митологията. „Златното магаре“ дълго време служило за основа на теориите за символа на александрийските поети; самите християни почитали тази книга и свети Августин⁵ я цитира с уважение като поетичен израз на един ре-

⁴ „Смара или демоните на нощта“ — романтична повест от Шарл Нодие (1780—1844), публикувана през 1821 г. Влюбен във фантастичното и увлечен от явленията на кошмара, Нодие представя картината на живота през нощта, изпълнен както и дневният живот със страх и радости. По всяка вероятност повестта е била вдъхновена от Апулей, един от любимите автори на Нодие. Произведението представлява странен литературен опит и новаторският стил е резултат от продължително усъвършенстване и многобройни търсения в тази насока.

⁵ Свети Августин, Аврелий („Блажени“) (354—430) — най-прочутият от Отците на католическата църква. Бил учител по реторика и под влияние на неоплатонизма приел християнската религия и през 395 г. станал епископ на Хипон (Сев. Африка), където развил активна дейност като проповедник, аполо-

лигиозен символ; „Влюбеният дявол“ в известна степен има право на същите възхвали и бележи голям напредък в таланта и стила на автора.

Ето как този човек, първоначално верен последовател на изискания стил на Маро и Лафонтен, после наивен разказвач, привлича ту от живописните стари френски фаблио, ту от яркия блясък на източните приказки, нашумели след успеха на „Хиляда и една нощ“, ето как този човек, ръководещ се в крайна сметка повече от вкуса на своя век, отколкото от въображението си, се е поддал на най-страшната опасност в литературния живот, а именно — да повярва в собствените си измислици. И наистина в това се е заключавало нещастieto и славата на най-великите автори от тази епоха; те пишели с кръвта и сърцето си; заради простата публика безжалостно издават тайните на душата и на сърцето си; играели сериозно ролите си като онези актьори, които обгаряли сцената с истинска кръв, за да доставят удоволствие на всемогъщия народ. Но в този скептичен век, когато самото духовенство едва успявало да защити вярата, кой би очаквал да срещне поет, чиято любов към чисто алегоричното и приказното постепенно го довежда до напълно искрен и пламенен мистицизъм?

По това време библиотеките били претърпени с кабалистични и окултни произведения; най-странните средновековни умозрения се появявали обновени в духовита и лека форма, способна да спечели благоразположението на лекомислената, полубезбожната, полувърващата публика, като онази от последните векове на Гърция и Рим. Абат Дьо Вилар⁶, дом Пернети⁷ и маркиз Д'Аржанс⁸ популяризирали тайнствата на Oedipus Aegypticus⁹ и изкусните измислици на неоплатонистите във Флоранция. Пико де ла Мирандола¹⁰ и Марсилио Фичино¹¹ възкръсвали, пропити от сладникавия дух на XVIII век, в „Граф Дьо Габалис“, „Кабалистични писма“ и други произведения на трансцендентната философия, достъпни за салоните. Наскъдете вече се говорело само за елементарни духове, за окултни влияния, за магии, за чародейства, за превъплъщения на душите и най-вече за алхимия и магнетизъм. Героинята от „Влюбения дявол“ е едно от онези странни дяволчета, описани под названието „инкубук“¹² или „сукуба“¹³ и „Омагьосаният свят“ на Бекер¹⁴.

Фактът, че в крайна сметка авторът отрежда малко зловеща роля на очарователната Биондета, достатъчно красноречиво показва, че по това време все още не е бил посветен в тайните на озарените, които от край време внимателно разграничават обикновените духове — силфили, гномове, ондини или

гет и съдия, без да забравя монашеския идеал. Според него бог е сътворил света от ниво. В споровете си с различните еретични учения Свети Августин застъпва фаталистическото схващане за божественото предопределение и разглежда историята на обществото като борба между божественото царство и сатанинското — Римската империя. Възгледите му са в основата на ранната схоластика.

⁶ Абат дьо Вилар, Никола дьо Монфокон (1635—1673) — френски писател, автор на „Граф Дьо Габалис или разговори за тайните науки“ (1670) и на пет диалога, публикувани под заглавието „За деликатността“ (1671), които представляват остра критика, насочена срещу Паскал, както и на други полемически произведения срещу яansenизма.

⁷ Дом Пернети, Антоан-Жозеф (1716—1801) — френски писател. След като се отказал от религиозната служба, на която бил назначен, станал библиотекар на Фридрих II и член на Берлинската академия. Ученик на Сведенборг и страстен мартинист, той основал в Авиньон илюминистка църква и е автор на „Мистикохерметичен речник“.

⁸ Маркиз Д'Аржанс, Жан-Батист дьо Боайе (1704—1771) — френски писател. Поради падане от кон, бил принуден да се откаже от военна кариера и се оттегил в Холандия, за да може да съчинява на свобода своите памфлети: „Еврейски писма“ (1754), „Китайски писма“ (1755) и „Кабалистични писма“ (1769). След двадесет и петгодишно приятелство с Фридрих II, който го направил свой шамбелан и директор на Берлинската академия, Д'Аржанс изпаднал в немилост и се върнал в Прованс.

⁹ Oedipus Aegypticus — основна фигура в кабалистичните тайнства.

¹⁰ Пико де ла Мирандола, Джовани (1464—1494) — италиански философ, ранен талант и надарен с легендарна памет, известен с широката си ерудция. През 1484 г. се установил във Флоренция, където посещавал академията, ръководена от Марсилио Фичино. Там се запознал с философията на Платон, неоплатонизма и херметическите книги. Учил еврейски и арабски. Негови произведения на Conclusiones philosophicae, cabalisticae et theologicae, Hermetici u De ente et uno, в които не само показва връзките между различните религии, но се стреми и да анализира Библията и да тълкува християнството с помощта на кабалистичните теории.

¹¹ Марсилио Фичино (1433—1499) — италиански философ, който ръководи флорентинската платонска школа, където негови ученици са видни поети, писатели и философи. Превел е диалозите на Платон и част от творбите на неоплатонистите. Самият той е автор на „Платонска теология“ и De christiana religione. Спиритуалистката му философия отговаря на желанието на образованите кръгове по онова време да преустроят църквата.

¹² Инкубус (лат.) — зъл дух от мъжки пол, който посягал на жените по време на сън.

¹³ Сукуба (лат.) — зъл дух от женски пол, който посягал на мъжете по време на сън.

¹⁴ Бекер, Балтазар (1634—1698) — холандски богослов.

саламандри от черните помощници на Велзевул. Овори се обаче, че малко след публикуването на „Влюбеният дявол“ Казот бил посветен от някаква тайнствена особа с важна осанка, с черти, изострени от дългото блене над книгите, и с кафяво палто, обгръщащо внушителна фигура.

Непознатият поискал да разговарят насаме и когато останали само двамата, се обърнал към Казот с няколко странни знака като тези, с които си служат посветените, за да се разпознават помежду си.

Учуден, Казот го попитал дали е ням и го помолил да обясни по-ясно това, което искал да каже. Но чудакът променил само посоката на знаците и взел да прави още по-загадъчни движения.

Казот не успял да прикрие нетърпението си.

— Извишете, господине — казал непознатият, — но мислех, че сте от нашите, и то от най-високопоставените.

— Не разбирам какво искате да кажете — отвърнал Казот.

— Ако не е така, откъде тогава сте взели иденте, с които е изпълнена книгата ви „Влюбеният дявол“?

— От главата си, представете си.

— Какво? Тези заклинания сред развалините, тези кабалистични тайнства, свръхестествената власт на един човек над въздушните духове, тези толкова поразителни теории за силата на числата, за волята, за неизбежността на съдбата — измислили сте всички тези неща?

— Много съм чел, но без да съм привърженик на някакво учение или определена теория.

— И дори не сте франкмасон?

— Дори и това не съм.

— В такъв случай, господине, от проникателност или случайно сте проникнали в тайни, които са достъпни само за избраниците, и може би ще бъде по-благоразумно от ваша страна занаяпред да се въздържате от подобни разкрития.

— Нима съм извършил такова нещо! — извикал уплашен Казот. — Аз, който исках само да позабавлям читателите и да докажа, че човек трябва да се пази от дявола.

— А кой ви е казал, че нашето учение има нещо общо с това измислене на ада? Вашето опасно произведение води обаче до това заключение. Взех ви за отстъпил от вярата ни съмишленик, който издава тайните ни, и бях любопитен да узная причината за това. . . Но понеже сте просто невежа, който не познава висшата ни цел, ще ви просвета, ще ви накарам да проникнете още по-дълбоко в тайните на света на духовете, който ни заобикаля и който вече се е разкрил пред вас, макар и само по пътя на интуицията.

Този разговор продължил дълго — биографите са на различно мнение за това колко точно, но всички единодушно отбелязват внезапната промяна, която настъпила от този момент във възгледите на Казот, станал неволен последовател на едно учение, без дори да подозираше, че то все още има привърженици. Той признал, че във „Влюбеният дявол“ се е отнесъл прекалено строго към кабалистите, за които всъщност имал твърде смътна представа, и че техните обреди навярно не са толкова осъдителни, колкото е предпологал. Дори се упрекинал, че е наклеветил донякъде невинните духове, които обитават и оживяват средния въздушен слой, като ги е оприличил на съмнителен женски демон на име Велзевул.

— Спомнете си — му казал посветеният, — че отец Киршер¹⁵, абат Дьо Вилар и много други казуисти отдавна са доказали, че от християнска гледна точка тези духове са напълно невинни. В „Заповедите“ на Карл Велики за тях се говори като за същества, които принадлежат към небесната йерархия. Платон и Сократ, най-мъдрите измежду гърците, Ориген¹⁶, Евсений¹⁷ и свети Августин, тези светили на

¹⁵ Киршер, Атанас (1602—1680) — немски йезуит, учен, ориенталист, автор на произведения за магния *Magnes sive de arte magnetica* (1634), за светлината *Ars magna lucis et umbrae* (1671), за акустиката *Misurgia universalis* (1650) и *Phonurgia* (1673). Приписват му изобретението на въздушната лампа, пантометъра и пишешата машина.

¹⁶ Ориген (ок. 185—254) — александрийски богослов, Отец на гръцката църква, посветил целия си живот на изучаването на Библията. Проповедник и теолог, написал повече от хиляда труда. Най-известното му произведение е *Hexaples*, с което става основател на тълкуването на старинни текстове. Коментарите му представляват кратки бележки или поучения. В Светото писание открива тройно значение — буквално, морално и алегорично. Пренебрегването на историческата страна и наблюдаването на алегоричната се превръщат след него в основна черта на тълкуването в александрийската школа. Основател на мистичната теология.

¹⁷ Евсений (265—340) — гръцки християнски писател, работил в библиотека оставена от Ориген, автор на апологетични трудове и на първото кратко изложение на съдържанието на „Новият завет“. Известен е преди всичко като основател на историята на религията.

църквата, единодушно признават разликата между силата на елементарните духове и силата на създанията на ада. . .

Не били необходими толкова много думи, за да се убеди Казот, който по-късно, както ще видим, прилага тези идеи, но вече не в книгите, а в живота, оставайки верен на възгледите си до последния си дъх.

Казот навярно е бил още по-склонен да поправи посочената му грешка, като се има предвид, че по това време да си навлечеш омразата на озарените — многобройни, влиятелни и разделени на множество секти, дружества и ложи из цялото кралство, които били в постоянна връзка помежду си — съвсем не е било бже значение. Обвинен, че е разкрил пред непосветените тайните на учението, Казот бил заплашен от участва, сполетяла абат Дьо Вилар, който в „Граф Дьо Габалис“ с полусериозен тон си позволил да изложи пред любопитните читатели цялото розенкройцерско учение за света на духовете. Един ден този духовник бил намерен убит на пътя за Лион и в крайна сметка единствените виновници за това убийство се оказали силфидите и гномовете. Впрочем Казот не се противопоставил на съветите, които му дал тайнственият посетител, защото имал силна вродена склонност към подобни идеи. Като резултат от непосредователното образование, в мислите му нямало яснота, а това го дразнело и той изпитвал нужда да се присъедини към някое цялостно учение. Приели го в групата на мартинистите, чието учение, пренесено във Франция от Мартинес Паскуалис¹⁸, просто възобновявало кабалистичните обреди от XI век — последен отзвук от веруюто на гностиците, при които част от еврейската метафизика се смесва с мъгълвите теории на александрийските философи.

Лионската ложа, към която Казот принадлежал от този момент, проповядвала по примера на Мартинес, че умът и волята са единствените действени сили в природата, от което следва, че за да се променят природните явления, е достатъчно да се заповяда и да се желае силно. Ложата учела още, че по пътя на самовглъбяването и откъсването от всичко, свързано с външния свят и тялото, човек може да достигне до истинското знание за същността на света и до онази власт над духовете, чиято тайна се съдържа в „Трите заповеди на ада“ — всемогъщо заклинание, с което си служели кабалистите през средновековието.

Мартинес залял Франция с масонски ложи по свой образец и отишъл в Санто Доминго, където умрял; учението не успяло да се запази в чист вид; скоро възприело трудно съвместимите идеи на Свенборг и Якоб Бьоме и се видоизменило. Прочутият Сен Мартен, един от най-пламенните и най-млади новоглашени, се привързал особено силно към принципите на Якоб Бьоме. По това време Лионската ложа вече се била вляла в обществото на филалетите¹⁹, към което Сен Мартен отказал да се приобщи, защото твърдял, че филалетите се занимават повече с учението за *душите* на Свенборг, отколкото с учението за *духовете* на Мартинес.

По-късно, когато говорел за времето, прекарано сред озарените от Лион, известният теософ казал: „В ложата, през която минах преди двадесет и пет години, често се извършваше *призоваване* на духове под най-различни форми; както много други и аз съм вземал участие в тези сеанси. Видях проявлението на знака на Спасителя; бях подготвен от различни инициации. Но — прибавя той — опасността от посвещението се състои в това, че човек може да попадне във властта на *зми духовете*, затова твърдя, че формите, които виждах, не са били възплещения.“

Именно опасността, от която се боял Сен Мартен, сполетяла Казот и това може би причинило най-големите беди в живота му. Дълго време още той останал умерен и толерантен във върата си, а виденията му се запазили приятни и светли; през тези няколко години създал нови арабски приказки, които често били бъркани с „Хиляда и една нощ“, чието продължение всъщност представлявали. Те не донесли на автора си славата, която му се полагала. Най-важните между тях са „Непознатата дама“, „Рицарят“, „Наказаният неблагодарник“, „Силата на съдбата“, „Симустафа“, „Халифът крадец“, от които е взета темата на „Багдадският халиф“, „Влюбеният в звездите“ и „Магьосникът или Мограба“ — интересни произведения, изпълнени с великолепно описание.

Главното в тези творения е изяществото на стила и усетът към детайлите; по богатство на въображението те не отстъпват на самите източни приказки, което се обяснява донякъде с факта, че няколко оригинални сюжета са били подсказани на автора от един арабски монах на име дон Шавис.

¹⁸ *Мартинес Паскуалис* (ок. 1715—1779) — португалски евреи, основател на мистическата секта на мартинистите. Доктрината му се доближава до кабалата. Най-известният му ученик е Сен Мартен.

¹⁹ *Филалети* — Три са най-известните ложи на масоните-мартинисти: филалети (алхимици), посветените от Авиньон и Академията на масоните от Мошеле.

Теорията за елементарните духове, толкова скъпа на всяко мистично въображение, може да се приложи към вярванията на Изтока и тогава бледите призрци, доловени сред северните мъгли като халюцинации или съновидения, сякаш се оцветяват с багрите и пламъка на някаква сияйна атмосфера и омагьосана природа. В своята „Приказка за рицаря“, която е истинска поема, Казот съчетава измислените приложения с разграничаването на добрите от злите духове, умело възобновено по източните кабалисти. Духовете на светлината, подчинени на Соломон, водят битка след битка с духовете от свитата на Иблис, талисманите, заклинанията, пръстените със звездички, възшебните огледала — целият този магически безпорядък на арабските фаталисти се заплита и разплита в ясна последователност. Героят притежава някои черти на озарения египтянин от романа „Сети“, който по онова време се радва на изумителен успех. Откъсът, в който, преодолявайки безброй опасности, той прекосява планината Каф — вечния палат на царя на духовете Соломон, представлява азиатската версия на преめждията на Изиди; ето как едни и същи идеи се проявяват в различни форми.

Това не означава, че голяма част от произведенията на Казот не принадлежат към традиционната литература. Той се радвал на известна слава като баснописец и посвещавайки басните си на Дижонската академия, не пропускал да спомене един от праредите си, който по време на Маро и Ронсар допринесъл за развитието на френската поезия. Когато Волтер публикувал поемата си „Женевската война“, Казот решил да се пошегува и прибавил към първите песни на недовършената поема още една, седма, в същия стил, за която се твърди, че е написана от самия Волтер.

Дотук не сме говорили за песните му, които носят отпечатъка на един твърде необикновен дух. Нека си спомним най-известната „О май, красив месец май!“

Настъпи ли май, още в първия ден
срещнете го с ведро сърце.
Букет от шибой приемете от мен
и моите нежни ръце —
букет — за човека любим отреден,
със свежо и росно лице.

По-нататък песента продължава в същия тон — прелестно, ветрилообразно описание, което се разгръща с едновременно невинното и изискано изящество на доброто старо време.

Защо да не цитираме прекрасната песничка „Винаги да ви обичам“ и най-вече няколкото куплета от толкова веселата виланела за Терез:

Какви страдания сурови
изпитах с вашите окови, ах, Терез!
Какви страдания сурови
изпитах с вашите окови!

А върху двата ми чорапа
на коленете дупка зяпа, Терез!
За туй, че паднах на колене,
вината е във вас — не в мен!
А върху двата ми чорапа, и т. н.

Петстотин франка аз самия
бих турил в своята кесия, Терез!
Днес имам шест петака още. . .
Ами прахосаните ноши?
Петстотин франка аз самия, и т. н.

Сега сте двадесетгодишна
и привлекателна и пишна, Терез!
но кой след двадесет години
ще шепне тия думи фини:
„Сега сте двадесетгодишна“, и т. н.

Вече споменахме, че Опера Комик заела темата за „Багдадският халиф“ от Казот, по същия начин бил представен и „Влюбеният дявол“ под заглавие „Инфантата от Замора“. Навярно по този повод един

негов роднина, дошъл да прекара няколко дни в Пери, го упрекнал, че не си е опитал силите в театъра, и му представил комичната опера като изключително трудно изкуство.

— Кажете ми една дума — рекъл Казот, — и до утре ще съм написал произведение от този тип, в което нищо няма да липсва.

В същия миг роднината му видял един селянин да влиза с дървени обувки и възкликнал:

— Е, добре, *дървени обувки*. Напишете произведение по тези думи.

Казот пожелал да остане сам; но една странна личност, която тъкмо тази вечер била на гости, предложила да композира музиката на операта, докато Казот пише текста. Това бил Рамо, племенник на великия музикант, чийто странен живот Дидро е разказал в известния диалог — истински шедьовър и единствената съвременна сатира, достойна да съперничи със сатирата на Петроний.

Операта била написана още същата нощ, изпратена в Париж, преработена от Марсолие²⁰ и Дуни²¹, които сложили собствените си имена на афиша, и скоро поставена на сцената на Комеди Италиен. Авторските права на Казот се изчерпали с безплатен входа племенникът на Рамо, този неразбран гений, си останал неизвестен, както и преди. Впрочем точно такъв композитор бил необходим на Казот, който несъмнено дължал много от отвлечените си идеи на този странен другар.

Портретът на племенника на Рамо, описан от Казот в предговора към второто издание на „Рамеида“ — комико-героична поема, написана в чест на приятеля му, заслужава да бъде запазен като образец за стил и като ценно допълнение към цветистия нравствен и литературен анализ на Дидро:

„Това беше най-приятният човек, когото съм познавал; казваше се Рамо, беше племенник на прочутия композитор, учехме заедно в колежа и ни свързваше приятелство, на което нито той, нито аз някога изменихме. Този човек — най-големият чуждак на нашето време, беше разностранно надарен, но известна неуравновесеност му попречи да развие таланта си. Мога да сравнявам духовитостта му само с тази на доктор Стърн от „Сантименталното пътешествие“. Остроумията на Рамо бяха инстинктивни, толкова необикновени, че е необходимо човек да ги опише, за да създаде някаква представа за тях. Това не бяха находчиви мисли, а духовитости, които сякаш бликаха от истинско познаване на човешкото сърце. Комичното изражение придаваше необикновено цветиста нотка на остроумията му, които бяха още по-неочаквани, защото обикновено говореше безсмислици. Този човек, роден музикант, не по-лош от чичо си, а може би и по-добър, не успя никога да проникне в дълбините на изкуството; но той сякаш притежаваше вродена дарба за музика и невероятно лесно импровизираше и съчиняваше благозвучни и изразителни мелодии по каквито и да е думи; само че трябваше някой истински музикант да подреди и поправи фразите му и да състави партитурите му. Беше колкото ужасно, толкова и миловидно грозен и много често скупен, защото геният му рядко го спожождаше; но когато се въздушевяваше, караше хората да се смеят до сълзи. Живя бедно, тъй като не можеше да усвои никоя професия. Според мен крайната бедност му правеше чест. Не беше и съвсем без състояние, но трябваше да лиши баща си от имуществото на майка си и той се отказа при мисълта да ограби създателя си, който се беше оженил повторно и имаше деца. И в много други случаи е доказвал своята добрина. Този необикновен човек живя с копнеж за слава, която не успя да постигне в никоя област. . . Почина в един манастир, където семейството му го изпрати, след като прекара четири години в доброволно уединение и спечели сърцата на всички онези, които отначало бяха само негови надзиратели.“

Писмата на Казот за музиката, между които няколко са отговори на писмото на Ж. Ж. Русо за операта, са част от това леко отклонение в областта на оперния жанр. Повечето от съчиненията му са анонимни и са били събирани оттогава като документи за „войната в Операта“. Някои от тях са написани несъмнено от него, но за други не е сигурно. Бихме се учудили силно, ако към последните трябва да отнесем „Малкият пророк от Бьомшброда“, фантазия, приписвана на Грим, която при нужда би могла да подхрани подчертаното сходство между Казот и Хофман.

Още сме в щастливите години от живота на Казот; ето портрета на този прочут човек, обрисуван от Шарл Нодие, който го е виждал на младини:

„Освен изключителната доброта, която беше изписана на красивото му засмяно лице, освен благата кроткост, която изразяваха сините му очи, все още твърде живи и очарователни, господин Казот притежаваше и безценната дарба да разказва по-добре от всеки друг странни и едновременно наивни истории,

²⁰ *Марсолие, Бенюа Жозеф де Вистьер* (1750—1817) — френски драматург, написал либрето на повече от четиридесет комични опери.

²¹ *Дуни, Еджо Ромулдо* (1709—1775) — италиански композитор, директор на „Комеди Италиен“

като истински с точните си обстоятелства, но и възшебни с небивалиците си. Беше надарен от природа със способността да вижда необикновеното в нещата, а знаете добре, че аз бях създаден да се наслаждавам на подобни измислици. Ето защо, когато по пода на съседната стая отекваха отмерени тежки стъпки, когато вратата се отваряше бавно, както винаги, и пропускаше светлината на голям фенер, който висеше в ръцете на един стар прислужник—по-муден и от господаря си, и когото господин Казот на шега наричаше „земляка“, когато самият господин Казот се появяваше с триъгълната си шапка, с дългия си редингот от зелен камлот с тънък ширит по края, с обувките си с четвъртити носове и голяма сребърна тока и с дългия си бастун със златна топка, никога не пропусках случая да изтичам към него обхванат от буйна радост, подсилена още повече от вниманието, с което ме удостояваше.“

По-нататък Шарл Нодие му приписва един от онези тайствени разкази, които Казот обичал да разказва в обществото, където го слушали в захлас. Става въпрос за дълголетие на Марион Делорм; Казот твърдял, че я е виждал няколко дни преди смъртта ѝ на почти сто и петдесет години, както свидетелстват актът за раждане и смъртният акт, запазени в Безансон. Ако приемем за вярно това доста оспорвано изявление относно възрастта на Марион Делорм, Казот е могъл да я види, когато е бил най-много на двадесет и една години. По собствените му думи знаел известни подробности за смъртта на Апри IV, на която Марион Делорм е възможно да е присъствала.

Но по това време висшето общество е било пълно с подобни разказвачи — любители на невероятното; граф Дьо Сен Жермен²² и Калиостро²³ разпалвали въображението на всички, а Казот притежавал в повече може би единствено литературния си талант и неподправената си искреност. Ако обаче приемем за вярно известното предказание, за което се говори в мемоарите на Ла Арп²⁴, то Казот просто е изиграл фаталната роля на Касандра и е имал правото да „бъде винаги върху триножника“, въпреки че са го упреждали за това.

III

„Струва ми се — разказва Ла Арп — че беше вчера, а всъщност трябва да е било в началото на 1788 година. Бяхме на гости у един от нашите събрата от Академията, истински благородник и духовит човек; имаше много гости от всякакви съсловия — служители на правосъдието, благородници, литератори, академици и т. н. Бяхме си хапнали и пийнали, подобаващо както винаги; вината от Монемсавия и Констанца развеселяваха още повече компанията, като внасяха сред гостите онази свобода, при която невинаги може да се опази добрият тон; по това време във висшето общество се беше стигнало дотам, че всичко беше позволено, стига да буди смях.“

Шамфор²⁵ беше прочел вече някои от безбожните си нечестиви разкази и благородните дами го бяха изслушали без ни най-малка проява на съзвие. Последва поток от шеговити забележки срещу религията и ръкопляскания. Един от гостите стана с пълна чаша в ръка и извика: „Да, господа, сигурен съм, че няма бог, както съм сигурен, че Омир е глупак.“ Наистина той беше сигурен както в едното, така и в другото. Заговорихме за Омир и за бог и някои от гостите казваха хубави неща и за единия, и за другия.

²² Граф Дьо Сен Жермен — прочут френски авантюрист, живял през XVIII в. и умрял през 1784 г., чието име и произход са неизвестни. Прославя се между 1750 и 1760 г. в Париж с изключителна памет и умение да разказва, както и със спиритистките си занимания. Заподозрян в шпионаж от Шоазьол, бил изгонен от Франция и живял в Прусия, където се говори, че е изиграл голяма роля в революцията от 1762 г.

²³ Граф дьо Калиостро, Джузепе Балсамо, наречен Александър (1743—1795) — италиански авантюрист, който поддържал връзки с масонските ложи и обикалял Европа, като се прочул в Париж с окултните си занимания и уменията си да лекува. Компрометиран заедно с покровителя си — кардинал Дю Роан, бил заточен, след което се върнал в Рим, където бил осъден на смърт през 1789 г., но присъдата му била смекчена и Калиостро прекарал последните години от живота си в крепостта „Сан Лео“.

²⁴ Ла Арп, Жан Франсоа (1739—1803) — френски драматург и литературен критик. Някоя от трагедиите му, въздъхнени от историята или от древността, не е известна. Неговият „Курс по модерна и древна литература“ се радвал на успех в обществото, но промяната във възгледите му и превръщането му от радетел за свобода в театъра преди Революцията в страстен защитник на класическите норми след Революцията са свидетелство за слаб и непостоянен характер.

²⁵ Шамфор, Себастиан Рош Никола дьо (1741—1794) — френски моралист, известен с остроумието си във висшето общество. Въпреки въздушването си, предизвикано от Революцията, бил арестуван няколко пъти заради враждебното си отношение към терора и се самоубил. Даровит разказвач, автор на басни, епиграми и дръзки сентенции, в които заклеймява обществото на своето време.

Разговорът стана по-сериозен; всички изразиха възхищението си от „революцията, която бе извършил Волтер“ и всички бяха единодушни, че това е най-голямата му заслуга и че на нея дължи славата си: „Той е определил общата насока на своето време; както аристокрацията, така и простолудите то са чели произведенията му.“

Един от гостите, избухвайки в смях, ни разказа, че фризьорът му, докато го пудрел, казал: „Знаете ли, господине, въпреки че съм само беден калфа, не съм по-вярващ от останалите.“

Заклочихме, че революцията няма да закъснее и че суеверието и фанатизмът на всяка цена трябва да отстъпят пред философията; всички започнаха да изчисляват кога най-вероятно ще се осъществи това царство на разума и кои от присъстващите ще доживеят да го видят. Най-възрастните се оплакаха, че едва ли ще имат тази възможност; младите се радваха, че е твърде вероятно да доживеят дотогава, и всички приветстваха Академията, че е подготвила този решителен прелом и е била средата, центъра, „двигателят на свободомислието“.

Един единствен измежду гостите не взе участие във всеобщото веселие и дори подхвърли няколко шеговити бележки за обхваналото ни въодушевление — това беше Казот, вежлив и оригинален мъж, но за съжаление повярвал в измислиците на о з а р е н и т е. Героизмът, който прояви впоследствие, го прослави навек.

Казот взе думата и съвсем сериозно каза:

— Господа, радвайте се. Всички ще доживеете тази велика революция, за която толкова жадувате. Знаете, че съм нещо като пророк. Повтарям ви, ще я видите.

Разнесе се добре познатото: „Не се иска много ум за това.“

— Съгласен съм, но може би е необходим поне малко за нещо, което още не съм ви казал. Знаете ли какво ще излезе от тази революция, какво ще се случи, ако останете тук, и какви ще бъдат преките последствия, същинският ефект, истинският резултат от нея?

— Хайде, хайде — каза Кондорсе с простоватата си, но лукава усмивка. — Един философ се радва, когато срещне пророк.

— Вие, господин Дьо Кондорсе, ще издъхнете проснат върху каменния под в една тъмница, ще умрете от отравата, която ще погълнете, за да не попаднете в ръцете на палача, отравата, която атмосферата на този шастлив период ще ви принуди да носите винаги със себе си.

Отначало всички се стъписаха, но си спомниха, че старият Казот често бълнува с отворени очи, и започнаха да се смеят с глас.

— Господин Казот, измислицата ви не е толкова забавна като „Влюбеният дявол“; но кажете кой дявол ви е втъпил тази тъмница, тази отрова и тези палачи? Какво общо имат те с философията и царството на разума?

— Точно това ви казвам: в името на философията, на човечността, на свободата ще свършите живота си именно по този начин в царството на разума, защото тогава разумът ще има своите храмове, нещо повече, в цяла Франция ще останат само храмовете на Разума.

— Бога ми — рече Шамфор, смеейки се саркастично, — вие няма да бъдете измежду жреците на тези храмове.

— Надявам се, че няма да бъда. Но вие, господин Дьо Шамфор, който ще бъдете един от тях и ще се гордеете много с това, вие ще си разрежете вените с бръснач на двалесет и две места, но ще умрете едва няколко месеца по-късно.

Всички се спогледаха и продължиха да се смеят.

— Вие, господин Вик д'Ази²⁶, няма да си прережете вените сам, но ще наредите да ви пуснат кръв шест пъти в един и същи ден вследствие пристъп на подагра, за да бъдете по-сигурен в резултата и ще умрете през нощта. Вие, господин Дьо Николай²⁷, ще умрете на ешафода. Вие, господин Байи²⁸ — също на ешафода.

²⁶ Вик Д'Азир, Феликс (1748—1794 — френски лекар, първият постоянен секретар на Кралското медицинско дружество, избран за член на Академията на науките през 1774 г. Известен е с трудовете си по сравнителна анатомия.

²⁷ Дьо Николай, Емар Шарл-Мари (1747—1794) — френски магистрат.

²⁸ Байи, Жан Силвен (1736—1793) — френски учен и политик, член на Академията на науките и на Френската академия, автор на „История на астрономията“, „мемоари на един свидетел на Революцията“ и други трудове. Изиграл важна роля в Националното учредително събрание, чийто председател е през 1789 г.; после бил избран за кмет на Париж, но изгубил влиянието си, бил осъден на смърт и екзекутиран.

— О, слава на бога! — каза Руше²⁹. — Изглежда, господинът желае злото само на Академията, която току-що екзекутира по най-жесток начин; а аз, слава богу. . .

— Вие също ще умрете на ешафода.

— О, но той се е обзаложил с някого! — провикнаха се от всички страни. — Заклел се е, че ще изтреби всички живо.

— Не, не съм се заклел.

— Да не намекувате, че ще бъдем поробени от турците и от татарите? Само това оставаше! . .

— Съвсем не, казах ви вече: тогава ще ви управляват единствено философията и разумът. Онези, които ще се отнесат към вас по този начин, ще бъдат до един философи, непрекъснато ще тръбят фразите, които повтаряте от един час насам, ще изреждат всичките ви максими, също като вас ще цитират стиховете на Дидро и „Девата“.

— Нали виждате, че е луд — шушукаха си всички наоколо, защото Казот продължаваше да говори най-сериозно. — Не виждате ли, че се шегува? А в шегите му винаги има нещо свръхестествено.

— Да — заговори отново Шамфор, — но шегата никак не е весела; дори е зловеща. И кога ще се случи всичко това?

— Няма да минат и шест години и всичко предречено от мен ще се сбъдне. . .

— Колко много чудеса! (Този път говорех самият аз.) И не ми отреждате никакво място в тях?

— С вас самия ще стане чудо, което ще бъде не по-малко необикновено; по това време ще станете християнин.

От всички страни се разнесоха силни възклицания.

— О — подхвана отново Шамфор, — успокоих се. Ако ни е писано да загинем чак когато Ла Арп стане християнин, значи сме безсмъртни.

— Ние, жените — намеси се в този момент херцогиня Дьо Грамон, — имаме късмет, че не се занимаваме с революции. Казвам, не се занимаваме, но това не значи, че не сме поне малко замесени в тези работи; само че е прието да не ни закачат — нас и пола ни. . .

— Полюбвай, госпожи, този път няма да ви помогне; и макар и да не се намесвате, ще се отнесат към вас като към мъже, и то без абсолютно никакво снизхождение.

— Но какви ги говорите, господин Казот? Та вие ни предсказахте края на света.

— Не мога нищо да ви кажа, но зная със сигурност, че вас, херцогиньо, ще ви отведат на ешафода, вас и много други дами, и то в каруцата на палача, с ръце, завързани на гърба.

— О, надявам се, че в такъв случай поне ще имам право на траурна карета.

— Не, госпожи, и по-високопоставени от вас дами ще бъдат откарани с каруца, също със завързани ръце.

— По-високопоставени от мен дами! Нима и принцесите. . .

— О ще по-високопоставени дами. . .

В този момент сякаш вълна премина в залата, а лицето на домакина помръкна. Всички мислеха, че Казот беше прекалил.

За да прогони надвисналият облак, госпожа Дьо Грамон не обърна внимание на последните му думи и каза с най-весел тон:

— Ще видите, че дори няма да ме остави да се изповядам!

— Не, госпожи, няма да имате право на изповед; другите също. Последният от осъдените на смърт, на когото по милост ще му бъде разрешено да се изповяда, ще бъде. . .

И той млъкна за момент.

— Хайде, кажете кой ще бъде щастливецът, който ще се ползва с такова предимство?

— Това е единствената привилегия, която ще му остане; и този човек ще е кралят на Франция.

Домакинът рязко стана и всички го последваха. Отиде при господин Казот и му каза твърдо:

— Скъпи господин Казот, тази зловеща шегга продължи прекалено дълго; отидохте твърде далеч, а това може да компрометира присъствашите, както и вас самия.

Казот не отговори нищо и се приготви да си тръгне, но госпожа Дьо Грамон, която желаше да

²⁹ Руше, Жан-Антоан (1746—1794) — френски поет, защитник на конституционната монархия по време на Революцията, арестуван и екзекутиран.

разведри края на този мрачен разговор и да върне веселото настроение, се приближи към него в го зговори:

— Господин пророк, предсказахте бъдещето на всички ни, но не ни казахте нищо за себе си.

Казот поседна известно време безмълвен, със сведен поглед и накрая изрече:

— Госпожо, чели ли сте за обсадата на Йерусалим у Йосиф Флавий?

— О, разбира се, кой не е чел! Но представете си, че не съм чела.

Е, добре, госпожо. По време на обсадата един мъж обикалял седем дни покрай крепостните стени пред очите на обсадените и враговете и непрекъснато викал със зловещ глас: „Тежко на Йерусалим! Тежко на самия мен!“ И този миг един огромен камък, изстрелян от неприятелските оръдия, го ударил и го разкъсал на парчета.

След този отговор господин Казот се поклонил и напуснал залата.

Нека не гласуваме пълно доверие на този разказ и си припомним благоразумното изказване на Шарл Нодие, който твърди, че по време на това събитие не е било трудно да се предвиди, че зрещата революция ще избере жертвите си измежду най-висшите кръгове на тогавашното общество, след което ще погълне и самите си подбудители. Ще цитирам един оригинален откъс от поемата за Оливие, публикувана точно три десетилетия преди 1793 година, която с описанието си на отрязани глави, може да мине, макар и за по-смътна, пророческа халюцинация:

„Преди около четири години ние двамата бяхме привлечени чрез магия в двореца на феята Багас. Изплашена от настъпването на християнските войски в Азия, тази опасна вещица реши да ги спре, като устройваше капани на рицарите — защитници на вярата. Недалеч оттук тя издигна разкошен дворец. За нещастие попаднахме в градината на двореца, увлечени от някаква магия, а не както си мислехме, от красотата на природата. Стигнахме до една колонада на входа, но още не бяхме прекрачили прага и мраморът, който изглеждаше здрав, зейна и се сгромоляса под краката ни. При това ненадейно падане се озовахме под някакво колело с остри режещи ножове, които мигновено разрязваха телата ни на части, но най-поразяващото беше, че това не причини смъртта ни.

Понесени от собствената си тежест, частите на телата ни паднаха в една дълбока яма, където се смесиха с безброй други натрупани крайници. Главите ни се търколиха като топци. Известно време стоях със затворени очи, защото необичайното движение съвсем замъгли и малкото разум, останал в главата ми, след подобно невиджано приключение. Когато отново отворих очи, видях, че главата ми беше поставена върху етажерка редом с други осемстотин глави на мъже и жени от всякаква възраст. Те бяха запазили способността да си движат очите и езика, и особено челюстите, и почти непрекъснато се прозяваха.

— Ама че неприятност! Просто да се отчае човек! — бяха единствените доста неясни думи, които успях да доловя.

Не можах да устоя на всеобщото настроение и започнах да се прозявам като другите.

— Още една, която се прозява — каза голяма женска глава, поставена срещу моята. — Не се издържа повече, ще умра.

И тя продължи да се прозява още по-силно.

— Поне има свеж дъх и лъскави зъби — каза друга една; после се обърна към мене: — Госпожо, ще можем ли да узнаем името на любезната ни сестра по съдба, с която ни е дарила феята Багас?

Погледнах главата, която ми говореше. Беше глава на мъж. Не се отличаваше с нищо особено, но от нея се излъчваха сила и увереност, а в гласа ѝ звучеше неестествена нотка.

Имах доброто желание да отговоря, но единственото, което успях да промълвя, беше:

— Господине, имам брат. . .

— О, господи! — извика женската глава, която ме беше заговорила първа. — Ето ти още една бърбивка и още една история. Сякаш досега не ни досаждаха достатъчно с подобни неща. Прозявайте се, госпожо, и оставете на мира вашия брат. Че кой няма брат? Ако нямах братя, щях да си управлявам спокойно и нямаше да съм в това положение.

— Госпожо — каза апострофираната голяма глава, — веднага си проличава какво представлявате — най-свадливата глава.

— Ах — прекъсна я другата, — само да имах крака! . . .

— А аз — отговори противникът и — само да имах ръце! . . . Впрочем — главата се обърна към мен — навярно забелязваше, че човек не би могъл да преглътне подобни приказки. . .

— Струва ми се, че вече прекадихте — казах аз.

— О, не, оставете ни да продължим; не е ли по-добре да се караш, отколкото да се прозяваш? С какво друго могат да се занимават хора, които имат само уши и очи, които живеят заедно един срещу друг от цял век, но нямат нищо общо помежду си и не могат да завържат приятелски разговор, нито дори да злословят, защото не знаят за какво да говорят, за да ги слушат, които. . .

Навярно щеше да продължи още, но изведнъж ни се прииска да кихнем всички заедно; след миг дрезгав глас, който идваше незнайно откъде, ни заповяда да търсим разпръснатите си крайници; и главите ни се търколяха към мястото, където бяха струпани техните крайници.“

Не е ли странно да откриеш в една героико-комична поема от младите години на автора подобна кървава измислица за отрязани глави, за отделени от тялото крайници — необичайно съчетание на образи, събрало в едно придворни и войници, жени и франтове, които философстват и шеговито разискват подробностите на смъртното наказание, както по-късно в „Консиержри“ сякаш да правят онези благородници, жени и поети, съвременници на Казот, в чийто поток и той на свой ред щеше да се влее и да остави главата си, опитвайки се да се усмихва и да се шегува като тях на пришевките на кървавата фея, която не беше предвидил, че един ден ще се нарича Революция!

IV

Изпреварихме събитията; още не сме разказали и две трети от живота на писателя, а ето че обрисовахме картината на последните му дни: също като него, озарения, свързахме в едно цяло бъдещето и миналото. Всъщност имахме за цел да представим Казот като литератор, а и след това като философ мистик; но макар и по-голямата част от неговите произведения да отразяват интереса му към кабалистичното учение, трябва да се отбележи, че в тях липсва догматичност; изглежда, Казот не е участвал в колективните занимания на мартинистите, а просто си е изградил, на основата на идеите им, твърде особени свои правила на поведение. Би било погрешно да смесваме тази секта с тогавашните масонски ложи, въпреки че между тях съществували някои външни прилики; мартинистите признавали падението на ангелите, първородния грях, изкупителната сила на божие слово и по нито един съществен въпрос не се отклонявали от църковните догми.

Сен Мартен, най-известният измежду тях, е християнин — спиритуалист, подобно на Малбранш³⁰. Споменахме вече, че той осъждал появата на злотворни духове в лионската секта. Както и да се тълкува този израз очевидно е, че оттогава сектата приела политически характер, което отблъснало някои от членовете ѝ. Може би са преувеличавали влиянието на озаренията както в Германия, така и във Франция, но не може да се отрече голямото въздействие, което са имали върху Френската революция и нейното развитие. Поради симпатиите си към монархията Казот се оттегля от това направление и лишил от таланта си учението, взело неочакван за него обрат.

Жалко е, че през последните си години този надарен писател и философ бил отвратен от литературния живот, предчувствайки политически сътресения, които знаел, че не е по силата му да предотврати. Въдъхновенето му сякаш замряло; неговият тъй ясен и типично френски ум, който успявал да предаде изящна форма на най-причудливите хрумвания, проблясва от време на време в политическата му кореспонденция, станала причина за процеса срещу него и за смъртта му. Ако някои хора наистина са имали способността да предвиждат злоешите събития, то тя е била по-скоро наказание за тях, отколкото дар божий, защото също като древната Касандра и те не са могли да убедят другите, нито пък сами да се предпазят от съдбата.

Въпреки това щастието и спокойствието в семейството озаряват Казот през последните му години, преминали в неговото имение в Пиери, в областта Шампан. Оттегдил се от литературните среди, които посещавал само по време на краткотрайните си пътувания до Париж, избягал от вихъра на различните философски и мистични секти, баша на очарователна дъщеря и на двама синове, сърцати и изпълнени с ентузиазъм като самия него, старият Казот сякаш имал около себе си всички условия за едно спокойно бъдеще. Но хората, които са го познавали тогава, го описват винаги помръкнал, в предчувствие за бурята отвъд спокойния хоризонт.

³⁰ *Малбранш, Никола* (1638—1715) — френски философ и теолог, който използва метафизиката на Декарт, като същевременно критикува материалистическите тенденции в картезианството, което развива в религиозен дух. Представител на оказионализма, Малбранш поддържа тезата, че между душата и тялото не съществува естествена причинна връзка, и приема бог за единствена субстанция и действаща причина.

Един благородник на име Дьо Пла искал ръката на дъщеря му Елизабет; двамата млади се обичали отдавна, но Казот не бързал да даде окончателен отговор и ги оставил да живеят с надеждите си. Една изящна авторка — очарователната Ана-Мария — разказва някои подробности от посещението на госпожа Д'Аржел, близка на семейството в Пиери. Тя описва изискания салон на долния етаж, изпълнен с благоуханите на някакво растение, което госпожа Казот донесла от колонията, и някак страйното и необикновено изящество, което присъствието на прекрасната домакиня му придавало. Работешата край нея цветнокожа жена, птиците от Америка, редките предмети, наредени по мебелите, всичко това, както и облеклото и прическата ѝ свидетелствало за смътна носталгия по първата ѝ кал. родина. „Била е и все още беше изключително красива, въпреки че по това време имаше вече големи деца. Притежаваше меката и леко небрежна грация на креолките; слаб акцент придаваше на говора ѝ нещо детинско и галовно, което я правеше изключително привлекателна. Едно малко куче с чипо носле и дълга къдрава козина се беше излегнало на пода, близо до нея; наричаха го Биондета, като шпаньола от „Влюбеният дявол“.

Сред членовете на семейството била и една стройна възрастна жена с величествена осанка — маркиза Дьо ла Кроа, вдовица на испански благородник, която оказала голямо влияние върху останалите благодарение сходството на възгледите и убежденията с тези на Казот. От дълги години била последователка на Сен Мартен, а с Казот я свързвали ония чисто духовни връзки, описани в учението като картина на бъдещия живот. За госпожа Казот, изправена пред лутанията на тези благородни духове, този втори, мистичен брак бил по-скоро причина за тревоги, отколкото повод за огорчение, тъй като възрастта и на двамата прогонвала всякаква мисъл за непристойно поведение. Трите деца обаче искрено споделяли идеите на баща си и на старата му приятелка.

Вече изложихме мнението си по този въпрос; но все пак трябва ли винаги да се вслушваме в поуките на онзи здрав разум, който ни направлява в живота и отклонява мисълта ни от зловещите загадки на бъдещето и смъртта? Нима най-щастливите съдби са плод на непредвидливостта, поради която човек остава изненадан и безсилен пред гибелното събитие и няма какво друго да противопостави на ударите на съдбата освен жълти и ридания? От всички тях на госпожа Казот било отредено да страда най-много; за останалите животът вече не можел да бъде нищо друго освен борба, изходът от която бил съмнителен, но наградата — сигурна.

За да допълним анализа на теориите, които по-нататък читателят ще срещне отново в някои писма от кореспонденцията на Казот, станала причина за процеса срещу него, няма да е излишно да цитираме още няколко негови мисли, предадени от Ана-Мария:

„Всички ние — казваше той — живеем сред духовете на бащите си; невидимият свят ни притиска от всички страни. . . няколко непрекъснато витает сродни на нас души и се приближават своики. Всички ние имаме своите ангели хранители; дъщеря ми също. Всяка наша мисъл, добра или лоша, задвижва съответстващия ѝ дух, така както всяко движение на тялото ни разклаща въздушната колона, която поддържа. Няма празно пространство, всичко е живо и в този свят, в който, откакто съществува грехът, материята е забудена в мрак. . . А аз, посветеният в тези тайни, без да съм искал това, за което често съжалявам, разкъсах булото, както вятърът разкъсва гъстата мъгла. Виждам доброто и злото, добрите и лошите хора; понякога съществата така се объркват пред очите ми, че в първия момент не винаги мога да различа тези, които са от кръв и плът, от другите, които са се освободили от грубата си телесна обвивка. . .

Да — прибавяше той — има души, които са останали осезаеми — външната форма, към която са били толкова привързани, така чудесно им е прилягала, че са запазили донякъде своята плътност и в отвъдния свят. Подобни души дълго време приличат на живи хора.

Какво още да ви кажа? Дали защото недовиждам, или защото наистина си приличат, но понякога съвсем се обърквам. Тази сутрин по време на молитвата, когато бяхме събрани всички заедно под погледа на всевишния, стаята беше изпълнена с толкова много живи и мъртви, от всички времена и страни, че вече не можех да различа живота от смъртта — странна и все пак великолепна гледка!“

Госпожа Д'Аржел присъствала, когато младият Севол Казот заминавал да служи в кралската гвардия; трудните времена приближавали и баща му знаел много добре, че го излага на опасност.

Маркиза Дьо ла Кроа се присъединила към Казот и двамата му предали „мистичната си сила“, както я наричали; по-нататък ще видим как младият мъж им дал отчет за резултата от своята мисия. Тази вдъхновена жена му направила върху челото, устните и сърцето му три тайствени знака, придружени от мълчаливо заклинание, и по този начин определяла бъдещето на този, когото наричала „син на разума си“.

Севол Казот, въодушевен както от монархическите си убеждения, така и от мистицизма си, бил между тези, които успели, на връщане от Варен, да защитят кралското семейство от разгневените републиканци. Когато престолонаследникът бил отнет от ръцете на родителите си, Севол Казот успял да го изтръгне от тълпата и го върнал на кралицата, която му благодарила със сълзи на очи. След това събитие той пише следното писмо на баща си:

„Скъпи татко, 14 юли мина, кралят се прибра в покоите си жив и здрав. Доколкото можах, изпълних задачата, която ми възложихте. Може би вие ще узнаете дали е предизвикала очаквания от вас резултат. В петък се приближих до свещената маса; на излизане от църквата отидох пред олтара на отечеството, където призовах небесните ангели да закрилят цялото Марсово поле³¹.“

Бях ло каретата, когато кралят отново се качи; в този момент госпожа Елизабет така ме погледна, че мислите ми наново се устремиха към небето; под закрилата на един от приятелите си придружих каретата, докато стигнем до безопасно място; кралят ме повика и ми каза: „Казот, с вас ли говорих в Еперне?“ Отговорих му: „Да, сир, при слизането ми от каретата бях там. . .“ После, когато видях, че влязохте в покоите си, се оттеглих.

Марсово поле беше залоето от хора. Ако бях достоен да се изпълнят нарежданията и молитвите ми, затворите сигурно щяха да се препълнят с безбожници. На връщане всички викаха „Да живее кралят!“. Войниците от Националната гвардия крещяха с все сила и шествието премина победоносно. Денят беше хубав и началникът каза, че последният ден, който бог отстъпва на дявола, е целият обагрен в розово. Сбогом, молете се да се сбъднат молитвите ми. Трябва да се държим здраво. Целувам мама Забет (Елизабет). Монте уважения на госпожа маркизата (Маркиза Дьо ла Кроа).“

Каквито и да са политическите ни възгледи, предаността на това семейство не може да не ни трогне, макар и да гледаме с насмешка на твърде несигурните средства, на които се уповавали пламенните им убеждения. Под каквато и форма да се представят, илюзиите на благородните души са достойни за уважение; но кой би посмял да нарече чиста илюзия мисълта, че светът се управлява от тайнствени висши сили, върху които човешката вяра може да оказва влияние? Философията има право да пренебрегне подобна хипотеза, но всяка религия е принудена да я приеме, а политическите секти я превръщат в оръжие на всички партии. Това обяснява отдръпването на Казот от бившите му събратя. Всеизвестно е колко много е почерпил републиканският дух от мистицизма по времето на Английската революция; намеренията на мартинистите са сходни, но подбудени от всеобщото раздвижване, предизвикано от философите, те старателно прикривали религиозната страна на учението си, което по това време нямало никакви изгледи да спечели привърженици.

Известно е колко голяма е ролята на озарените в революционните движения. Тайните секти поддържали връзки из цяла Франция, Германия и Италия и оказвали особено въздействие върху влиятелни личности, запознати в по-голяма или по-малка степен с истинската им цел. Йозеф II и Фридрих Вилхелм действали нееднократно под тяхно внушение. Известно е, че Фридрих Вилхелм, застанал начело на коалицията на владетелите, влязъл във Франция и се намирал само на няколко мили от Париж, когато на едно от тайните събрания озарените призовали духа на чичо му — Фридрих Велики, който му забранил да продължи по-нататък. Говори се, че именно във връзка с това появяване на чичо му (тълкувано впоследствие по различни начини) монархът оттеглил внезапно войските си от френска територия и по-късно сключил мирен договор с Републиката, която може би дължи спасението си на единодействието на озарените от Франция и Германия.

V

От една страна, писмата на Казот ни показват колко много е огорчен от линията на бившите си съмишленици, а от друга, ни дават представа за неговата реакция срещу една политическа епоха, която той отъждествявал със съдбоносното въздържане на антихриста, докато озарените приветствали идва-

³¹ *Марсово поле* — голям площад, разположен на левия бряг на Сена, до Военното училище и Айфеловата кула, където се състоели военни маневри, конни състезания (от 1780 до 1857 г.) и първите опити по аеростатика. По време на Революцията Марсово поле било привилегированото място за празниците (празник на Федерацията, 1790; празник на всевишния, 1794) или на кръвните ѝ прояви като събитията от 17 юли 1794 г., когато Лафайет заповядва на Националната гвардия да открие огън по мирните демонстранти, дошли с петиция за осъждането на краля, чийто опит за бягство предизвиква негодуванието на широките народни маси.

нето на незримия спасител. Тези, които той считал за демони, били в очите на другите небесни духове и отмъстителни. Изясни ли се това, ще могат по-лесно да се изтълкуват някои откъси от писмата на Казот, както и странното обстоятелство, че именно мартинист произнесъл по-късно смъртната му присъда.

Писмата, от които ще цитираме няколко пасажа, датират от 1791 година и са адресирани до приятеля му Понто, отговорник за шивилната листа³²:

„Ако бог не подтикне някой да сложи край на всичко това, ще ни сполетят големи беди. Знаете моето становище: *Доброто и злото на земята са били винаги дело на хората и вечните закони са оставили планетата в техни ръце*. Ето защо трябва да се сърдим само на себе си за извършеното зло. От вечни времена слънщето огрява земята с косите си лъчи и такава е ролята на Провидението спрямо нас; от време на време обвиняваме звездното тяло, че не ни топли, когато положението на тялото ни, съставляването на парите или вятърът ни пречат да чувстваме постоянно въздействието на неговите лъчи. Така че, ако някой чудотворец не ни се притече на помощ, това е всичко, на което може да се надяваме.

Иска ми се да разберете моето тълкуване на произведението на Калиостро. Впрочем можете да ме питате за неясните места; ще се постарая, доколкото мога да ви ги разясня.“

В този пасаж става дума за доктрината на теософите; а ето и друг откъс, който се отнася до по-ранните му връзки с озарените:

„Току-що получих две писма от мои близки приятели мартинисти; демагози са като Бре; доскоро бяха благородни, добри хора, но ето че дяволът ги е обладал. Що се отнася до Бре, аз съм виновен за пристрастеността му към магнетизма; янсенистите, привърженици на конвулсионаристите³³, са в същото положение; за всички тях може да се каже: „Вън от църквата няма спасение, няма дори здрав разум.“

Бях ви казал, че във Франция бяхме всичко на всичко осем души, които, без да се познаваме помежду си, също като Мойсей постоянно обръщаме глава и издигахме глас и ръце към небето в очакване на битка, в която ще се намесят и природните стихии. Скоро ще се осъществи едно събитие, описано в „Откровение“, което бележи началото на велика епоха. Успокойте се, това няма да е краят на света; напротив, то ще го отдалечи с най-малко хиляда години. Още не е дошло време да кажем на планините: „Затрупайте ни!“; но такащ ще е призивът за якобинците, защото има не един виновен.“

Схващането му за необходимостта от човешки действия за установяване на връзка между небето и земята е ясно изложена в този пасаж. Това обяснява факта, че в писмата си Казот призовава Людовик XVI към повече решителност, тъй като според него кралят твърде много се оплянял на провидението. В наставленията си по този въпрос Казот е по-скоро протестант, отколкото истински католик:

„Трябва кралят да се притече на помощ на Националната гвардия, да излезе и да каже: „Искам, запоявям!“; и то уверено. В такъв случай ще бъде сигурен, че ще му се подчиняват и няма да го наричат мокра кокошка, както го описват демократите и ме карат да страдам от дъното на душата си.

Трябва бързо да отиде на мястото на бунтовете с двадесет и пет гвардейци, яхнали коне: всички ще бъдат принудени да му се подчинят и да паднат на колена пред него. Тогава, приятелю най-важното ще е свършено; кралят ще се примири и ще остави в ръцете на създателя; преценете само колко могъщ ще го направи това; Ахав³⁴, покварен до мозъка на костите, победил враговете си само защото за момент се смирил пред бог. Ахав е имал коварно сърце и покварена душа; а моят крал има най-чистата душа, сътворена някога от бог; и височайщата божествена Елизабет носи на челото си егидата на истинската мъдрост. . . Не се страхувайте от Лафайет; безпомощен е като съучастниците си. Той и цялата му клика са в ръцете на тъмните духове на ужаса; не е способен да вземе нито едно правилно решение и *най-добре за самия него ще бъде доверените му хора да го предадат в ръцете на неговите неприятели*. Нека, обаче, не забравяме да издигнем ръце към небето; нека си припомним държането на пророка, докато Израил воювал.

Човек трябва да действа на тази земя, след като това е неговото поле за действие; доброто и злото могат да бъдат сътворени само от него. Шом като всички църкви са затворени поради забрана или защото са осквернени, нека къщите ни се превърнат в светилище. Моментът е решителен: или сатаната ще продължи да властва на земята, докато се появят хора, които да се опълчат срещу него, както Давид се е опълчил срещу Голиат, или ще се установи царството на Исус Христос, предсказано толкова пъти от пророците и толкова благотворно за нас. Това е кризата, в която се намираме, приятелю, и за която

³² Цивилна листа — заплата на държавен глава.

³³ Конвулсионаристи — фанатични янсенисти, които били разтърсвани от гърчове на гроба на дякон Парис в гробището „Сен Медар“.

³⁴ Ахав (873—853 пр. н. е.) — еврейски цар, чието царуване бележи възхода на Северното кралство.

навярно съм ви намеквам. Поради недостатъчно вяра, любов и усърдие може да пропуснем случая, но той е налице. Впрочем бог не предприема нищо без нас — господарите на тази земя; следователно ние трябва да създадем предреченото в неговите заповеди. Нека не позволяваме на нашия враг, който без нас не е способен на нищо, да продължава да действа, и то чрез нас.“

Общо взето, Казот не си прави илюзии относно успеха на своята кауза; писмата му са изпълнени със съвети, в които може би е трябвало да се вслушат; но пред безсилието го обзема обезсърчение и дори започва да се съмнява в самия себе си и в учението си:

„Радвам се, че последното ми писмо ви е доставило поне малко удоволствие. Не сте били посветени в тайните на учението! Това може само да ви радва. Припомнете си сентенцията: *Et scientia eorum perdet eos*³⁵. Дори и аз самият, когото божията милост спаси от капана, не съм във от опасност, представете си тогава какъв риск съществува за останалите. . . Окултната наука е като бурно море, от което не се вижда брегът.“

Означават ли това, че от този момент Казот престанал да изпълнява обредите, които смятал, че могат да повлияят на злите духове? Видяхме, че той просто се надявал да ги победи със собствените им оржия. В едно от писмата си говори за някаква гадателка на име Брусол, която също като известната Катрин Тео призовавала силите на ада в полза на якобинците; Казот се надява, че ѝ се е противопоставил успешно. Между тези жреци на пропагандата споменава в друг пасаж и маркиза Дюрфе, „най-старата от френските Мееи, чийто салон бе винаги препълнен с емпирици и хора, увлечени по окултните науки“. . . Казот я упреква най-вече за това, че обучила и предразположила към злото министъра Дюшатле.

Трудно е да повярва човек, че тези писма, заловени в Тюйлери през кървавия 10 август, са били достатъчни, за да бъде осъден на смърт един старец, отдал се на невинни мистични размисления, ако не бяха някои откъси от писмата му, които по-ясно загатват за заговор. В обвинителния акт Фукие-Тенвил³⁶ обърнал внимание на някои изрази от писмата му, които свидетелствали за поддръжка на участниците в така наречения заговор на „рицарите на камата“, разкрит на 10 и 12 август; в друго писмо още по-ясно се давали указания за бягството на краля, задържан след завръщането си от Варен, и бил набелязан маршрутът, по който кралят трябвало да мине; Казот предлагал собствената си дом за временно убежище.

„Кралят ще се придвижи до равнината Аи; това е на двадесет и осем мили от Живе и на четиридесет мили от Мец. Самият той може да прекара нощта в Аи, където са на разположение тридесет къщи за охраната и каретите. Иска ми се да предпочетете Пиери, където също биха се намерили двадесет и пет-тридесет къщи; само при мене има двадесет легла за благородници и място за цяла гвардия от двеста души, конюшня за тридесет-четиридесет коня, както и пространство за разполагане на малък лагер. Но трябва някой по-вещ и по-всетоиден от мене да прецени предимствата на тези две възможности.“

Защо е трябвало догматичният дух да попречи да бъде оценена в този пасаж трогателната загриженост на един почти осемдесетгодишен човек, който счита, че е „недостатъчно всетоиден“, като предлага на прокудения крал живота на близките си, къщата си за убежище и градината си за бойно поле? Дали подобен заговор не е бил също илюзия, плод на един отслабнал от възрастта разум? Писмото, което Казот пише на гъста си господин Роаян, секретар на съда в Мартиника, за да го подтикне да организира съпротива срещу шест хиляди републиканци, изпратени да превземат колонията, е сякаш отзвук на въздушеванието, което самият той проявил на младини при защитата на острова срещу англичаните. В писмото си Казот посочва мерките, които трябва да се вземат, постове, които трябва да се укрепят, както и всички възможности, подсказани му от дългогодишен морски опит. Ясно е защо революционното правителство е оценило подобно писмо като твърде голямо провинение; жалко все пак, че писмото не е било разгледано в светлината на следния документ от същото време, който показва, че на фантазиите на злочестия старец е трябвало да се обърща толкова внимание, колкото и на сънищата му.

³⁵ *Et Scientia eorum perdet eos* — Учението им е пагубно за самите тях.

³⁶ *Фукие-Тенвил, Антоан Кенпен (1746—1795)* — публичен обвинител в революционния съд, безмилостен представител на терористичната политика на Комитета за обществено спасение, екзекутиран на свой ред.

Намирах се на някакъв таван от доста време, без да го осъзнавам, макар че едно малко кученце, което видях да тича по покрива и да скача от една греда на друга, би трябвало да събуди подозренията ми по-рано.

Влязох в един апартамент. Там видях млада девойка, която седеше сама. Сякаш вътрешно някой ми подсказа, че е сродница на граф Дьо Дампиер. Девойката, изглежда, ме позна и ме поздрави. Скоро забелязах, че ѝ се вие свят. Тя сякаш говореше нежно на някакъв предмет срещу себе си. Установих, че е влязла във връзка с дух, и веднага заповядах на духа да се появи, като направих кръстния знак на челото на девойката.

Пред очите ми изникна четиринадесет-петнадесетгодишно момче — доста красиво, но с дрехи, изражение и държание на гамен. Вързах го, а то се съпротивляваше. Появи се друга жена, също обсебена. Сторих същото и с нея. Двата духа съблякоха одеждите си, застанаха насреща ми и започнаха да се държат непристойно, когато изведнъж една врата се отвори и от нея излезе дебел и нисък мъж, с дрехи и външен вид на вратар, извади от два чифта малки белезници, които като от само себе си шракнаха около китките на двамата пленници. Предадох ги във властта на Исус Христос. Не знам какво ме накара да вляза за момент в друга стая, но бързо се върнах да си искам пленниците, седнали на една пейка в нещо като ниша. Приближих се до тях, те станаха и шест човека, облечени като стрелци, ги поведоха. Тръгнах след тях. Някакъв свещеник вървеше до мене. „Отивам, каза той, при господин маркиз еди-кой си. Добър човек е. През свободното време го навестявам.“ Тъкмо се канех да го последвам, когато забелязах, че не си бях оправил връзките на обувките. Исках да спра и да стъпя някъде, за да ги вържа, но един едър мъж ме нападна напред огромна двор, претъпкан с хора. Сложих ръка на челото му и го завързах в името на светата троица и на Исус Христос, на чието покровителство го предадох.

— На Исус Христос! — развика се тъпата наоколо.

— Да — казах, — и всички ви ще предам на него, след като ви вържа. — При тези мои думи се разнесе силен ропот.

В същия момент пристигна кола, подобна на дилижанс. През вратата някакъв човек ме извика по име.

— Господин Казот, но вие говорите за Исус Христос. Ще се възцари ли той над нас?

Тогава отново взех думата и говорих надълго и нашироко за Исус Христос и за милосърдието му към грешните.

— Щастливици! — добавих. — Ще си смените оковите.

— Оковите! — извика някакъв мъж, затворен в колата, върху която се бях качил. — Не може ли да откънем поне малко?

— Хайде — каза някой, — щастливици сте. Ще имате нов господар, и то какъв!

Мъжът, който ме бе заговорил пръв, каза:

— Така и предполагам.

Обърнах гръб на дилижанса и тръгнах през неимоверно просторния двор; само звездите светеха. Погледнах небето — красиво лазурно небе, осеяно със звезди. Докато го сравнявах мислено с други гледки, които бях виждал от тавана, се изви ужасна буря. Чу се силен гръм и небето пламна. На сто крачки от мен се сгромоляса камък и се затъркаля към мен. От него излезе някакъв дух в образа на птица, голяма колкото бял петел, но с по-удължено тяло, по-къси крачка и по-заоблена човка. Спуснах се към птицата, като правех кръстени знаци. Почувствах се изпълнен с необикновена сила и птицата се строполи в краката ми. Поисках да надяна на главата ѝ. . . Някакъв мъж, на ръст колкото барон Дьо Лоа, красив и млад, облечен в сиви и сърмени дрехи, застана срещу мене и каза да не тъпча птицата. Извади от джоба си ножица в калъф, украсен с диаманти, и ми подсказа, че трябва да отрежа с нея главата на животното. Тъкмо взех ножицата и се събудих от шума на тъпата, която се беше струпала на тавана и пееше в хор. Разнесе се нестройна песен, без рими:

Нека възнеем щастливото си избавление.

Когато се събудих, коленичих за молитва; но тъй като този сън ми вдъхваше недоверие, както и много други, чрез които подозирах, че сатаната иска да ме накара да се възгордея, продължих да се моля на бог чрез застъпничеството на светата Дева да ми разкрие каква е волята му спрямо мене, а докато

Т
и ова стане, ше връзвам всеки на тази земя, който ми се стори, че трябва да бъде вързан за негова слава за нуждите на неговите творения.

Каквото и да мислят сериозните хора за това прекалено точно описание на халюцинациите в съня, колкото и да са несвързани впечатленията от подобен разказ, което е естествено, все пак в изброените странни видения има нещо страшно и тайнствено. От друга страна, в грижливото възпроизвеждане на лишения до голяма степен от лирика съм, не трябва да се вижда нещо повече от загрижеността на мистика, който свързва явленията от съня със събитията в реалния свят. Нито едни от многобройните запазени ствените му способности. В откровенията, където проличават монархическите му възгледи, той се стреми да открие връзката между тогавашните събития и неясните предсказания в Откровение — нещо което учението на Сведенборг нарича наука за съответствията. Няколко изречения от въведеното заслужават да бъдат цитирани:

„Искаше ми се чрез това вярво описание да дам добър урок на хилядите малодушни хора, които вече се съмняват, защото вярата изисква усилие. В кръговрата на живота тези хора ту избързват, ту забавят движението си също като стрелките, които отбелязват часовете, или като планетите, без да знаят кой е механизъмът, който ги движи.

Кой човек, обхванат от мъчителна тревога, не е вдигал пълни със сълзи очи към небесния свод, след като се е уморил да разпитва всички същества, които живеят или вегетират около него, и не е намерил макар и едно единствено сред тях, което да му отговори така, че поне да го успокои, ако не да го направи щастлив.

И тогава сякаш сладка надежда изпълва огромното пространство между земята и всемира, където непоклатим се издига тронът на всевишния и вече не с очите си само вижда човекът блестящите светлини, осяяни лазура, който обгръща като с пламъци хоризонта от единия до другия полос. Небесният огън прониква и в душата му. Способността му да мисли се превръща в изключителна дарба. Влиза в контакт с всевишния. Природата замлъква, сякаш да не смути с нещо този възвишен разговор.

Бог разкрива на човека тайните на своята върховна мъдрост и подлага на изпитание неблагодарните човешки същества, за да ги застави да се върнат в бащиното му лоно — каква величествена и във висша степен утешителна мисъл! Застава за истински чувствителния човек блажената любов струва повече и от извисяването на гения; за него наладата от славата и гордостта винаги свършва там, където започват страданията на тези, които обича.“

Десети август³⁷ сложил край на илюзиите на привържениците на монархията. Народът нахлул в Тюйлери, след като избил стражата и много предани на краля благородници. Единият от синовете на Казот бил сред тях, другият служел в Чуждестранния легион. Навсякъде се търсели доказателства за заговора на роялистите, наречен заговор на „рицарите на камата“. При залавянето на документите на Лапорт, отговорник за цивилната листа, била открита и цялата кореспонденция на Казот с приятеля му Понто. Веднага издали заповед за задържането му и той бил арестуван в имението си в Пиери.

— Познавате ли тези писма? — го попитал представителят на Законодателното събрание.

— Да, мои са.

— Баша ми ги диктуваше, а аз ги пишех — намесила се дъщеря му Елизабет, която горяла от желание да последва баща си в затвора и да сподели с него всички опасности.

Арестували я заедно с баща ѝ и ги откарали с каретата на Казот в Париж, където в края на август ги затворили в Абатството³⁸. Госпожа Казот напразно моела да ѝ разрешат да придружи съпруга си и дъщеря си.

Нешастиците в този затвор все още се радвали на известна свобода. Разрешено им било да се събират в определени часове и тези сбирки, които се състоели в старата църква, често им напомняли за блестящите събрания във висшето общество. Това разпалило надеждите им и ги подтикнало към неблагоприятни действия: произнасяли речи, пеели песни, показвали се по прозорците и сред недоволния народ

³⁷ Десети август 1792 г. — революционен ден, който бележи падането на френската монархия. Заражда се патриотично движение против монархията и външната заплаха, което излиза с няколко пътици за свалянето на краля. Манифестът на Брауншвайг разпалва недоволството. През нощта на 9 срещу 10 август Петюи, Манюел и Дантон със своите хора завземат кметството и сформират нова комуна. На 10 август народните маси въстават и превземат двореца Тюйлери. След победата на въстанието Законодателното събрание обявя свалянето на Людовик XVI и свикването на Конвенцията.

³⁸ Абатството — бивш абатски затвор в Сен Жермен де Пре, построен от Гамар през 1631 г., известен с кланетата от септември 1792 г.

плъзнали слухове, че затворниците от 10 август се радват на победите на войската на херцог Дьо Брауншвайг³⁹ и очакват да ги освободи. Всички осъждали мудността на извънредния съд, произведен от Законодателното събрание под давлением на Комуната; хората мислели, че в затворите се готви заговор да бъдат разбити вратите при приближаването на неприятеля, да се разпръснат затворниците из града и да се организира вартоломеева нощ за републиканците.

Новината за завземането на Лонгви и слухът за превземането на Вердион озлобили до крайност масите. Обявено било извънредно положение и взводовете се разположили на Марово поле. През това време разгневени групи плъзнали към затворите и организирали на външните врати кървав съд, предназначен да замести истинския.

В Абатството затворниците, събрани в църквата, били погълнати от обичайните си разговори, когато изведнъж се разнесъл викът на пазачите: „Кажете на жените да се приберат горе!“ Три оръдейни изстрела и бисене на барабан засилили още повече всеобщия ужас. Когато мъжете останали сами, двама свещеници измежду затворниците се появили на амвона в църквата и съобщили на всички отредената им участ.

Зловещо мълчание настъпило сред събраните вътре. Десет мъже от народа, предвождани от пазачите, влезли в църквата, строили затворниците до стената и отброили петдесет и трима.

След това ги извиквали поименно през петнадесет минути — достатъчно време за самозвания съд, на входа на затвора да издаде присъда.

Някои били пошадени; между тях и дълбокоуважаваният абат Сикар. Повечето обаче били убити пред вратите на затвора от фанатизирани палачи, приели да изпълнят тази зловеща заповед. Към полунощ съобщили името на Жак Казот.

Старецът уверено се изправил пред кървавия съд, който заседавал под председателството на страшния Маяр⁴⁰, в една малка зала до входа на затвора. В това време няколко свирени фанатици се провикнали жените също да слезат една по една в църквата, но членовете на съда отхвърлили това ужасно искане и Маяр, след като наредил на пазача Лавакри да ги върне в затвора, прелистил затворническата книга и извикал името на Казот. Като чула името на баща си, Елизабет, която се качвала с другите жени, се спуснала по стълбите и си проправила път сред тълпата в момента, в който Маяр произнасял страшните думи: „На смърт!“

Външната врата се разтворила, дворот, ограден с високи стени, бил препълнен с хора и все още ечал от вопъда на умиращите. Смелата Елизабет се втурнала между двамата палачи, сграбчили вече баща ѝ, които, казват, се наричали Мишел и Соваж, и се обърнала с молба към тях и съм събралия се народ да пошадят баща ѝ.

Неочакваното ѝ появяване, трогателните ѝ думи, възрастта на осъдения — почти осемдесетгодишен старец, чиято политическа вина не можела лесно да се формулира и докаже, силното въздействие, което оказали тези две възвишени души — вълнуващ пример за синовен героизъм, всичко това събудило благородни чувства в една част от тълпата. От всички страни се разнесли виковете да бъде помилван. Маяр все още се колебаел. Мишел налял чаша вино и казал на Елизабет: „Слушайте, гражданинко; за да докажете на гражданина Маяр, че не сте аристократка, изпийте това за спасението на нацията и за тържеството на Републиката.“

Смелата девойка изпила чашата без колебание. Охраната и направила път и тълпата се отдръпнала с ръкопляскания, за да могат да минат бащата и дъщерята. Изпратили ги до жилището им.

Що се отнася до местата, където се развива действието, и до различните подробности, мнозина са забелязали известни съответствия между цитирания по-горе сън, завършващ с щастливо избавление, приветствано от тълпата, и току-що описаната картина. Лесно бихме могли да ги открием; но воден от някакво по-силно предчувствие, Казот разбрал, че изключителната преданост на дъщеря му не може да го избави от отредената му участ.

На следващия ден, след като народът тържествено го изпратил до жилището му, няколко приятели дошли да го поздравят. Един от тях — господин Дьо Сен Шарл — се приближил до него и му казал: „Сега сте спасен!“ „Не задълго — му отговорил Казот с тъжна усмивка. — Малко преди да дойдете,

³⁹ Брауншвайг, Шарл Гийом Фердинанд, херцог дьо (1735—1806) — генерал, главнокомандващ на австро-пруските войски, подписал ултиматума, наречен Манифеста на Брауншвайг, който стига в Париж на 1 август 1792 г. и заплашва френския народ, че Париж ще бъде срянат до основи, ако се посетие на кралското семейство.

⁴⁰ Маяр, Станислав Мари (1763—1794) — френски революционер, взел активно участие в революцията и натоварен да сформира полицията ѝ.

имах видение; привидя ми се стражар, изпратен о името на Петион. Заповяда ми да го последвам. Явих се пред кмета на Париж, който нареди да ме отведат в „Консержри“, а оттам — пред революционния съд. Моят час настъпи.“

Господин Дьо Сен Шарл си тръгна с мисълта, че Казот навярно е разтроен от страшните изпитания, които е преживял. Един адвокат на име Жюлиен предложил на Казот да го скрие в дома си и му посочил как да се изплъзне от преследванията; но старецът бил решен да не се съпротивлява на съдбата си. На 11 септември пред него се явил човекът, който му се бил привидял — стражар със заповед, подписана от Петион, Парис и Сержан. Отвели го в кметството, а оттам в „Консержри“, където приятелите му не били допуснати на свиждане. След хиляди молби Елизабет получила разрешение да се грижи за баща си и останала с него в затвора до последния му ден. Но опитите ѝ да умилостиви съдиите, този път се оказали безуспешни и по обвинение на Фукие-Тенвил Казот бил осъден на смърт след двадесет и седемчасов разпит.

Преди произнасянето на присъдата дъщеря му била затворена в отделна килия, тъй като се страхували от въздействието, което можела да окаже върху присъстващите в последния момент. В защитната си реч гражданинът Жюлиен напразно подчертавал колко свята е тази жертва, оправдана веднъж от народа; съдът сякаш се подчинявал на някакво сляпо убеждение.

Най-странното обстоятелство от процеса е речта на председателя Лаво, който също като Казот бил бивш член на обществото на озарените.

— Жалка играчка на старостта! — започнал той. — Твоего сърце не бе достатъчно благородно, за да почувства цената на святата свобода, но непоколебимостта ти в дебатите доказа, че би пожертвал дори живота си в името на своите убеждения. Чуй последните думи на съдниците си! Дано те влетят в душата ти скъпоценния си балсам! Дано те накарат да се смилеш над съдбата на тези, които сега те осъждат, и ти вдъхнат смелост за посрещнеш смъртта си с онова уважение, което законът налага на самите нас. . . Твоите братя те изслушаха, твоите братя те осъдиха; но решението им е неоскуверено и съвестта им — чиста; никакви лични подбуди не повлияха върху присъдата. Хайде, съвземи се, събери сили: погледни смъртта в очите; помисли, че тя не би трябвало да те учудва; такъв миг не може да уплаши човек като тебе. Но преди да се разделиш с живота, възхити се от величieto на Франция, където ти не се поколеба да призовеш врага с гръмки викове; погледни как древната ти родина смело отблъсква атаките на подлите клеветници, а ти мислеше, че е страхлива. Ако законът е можел да предвиди, че ще трябва да съди виновник като теб, от уважение към белите ти коси не би ти наложил друго наказание. Но успокой се; законът е суров, когато те преследва, но след като е произнесъл присъдата, бързо изпуска меча от ръцете си и скърби за загубата дори на тези, които са искали да го потъпчат. Виж го как лее сълзи за белите ти коси, пред които считаеше за свой дълг да се прекланя до момента на присъдата; нека тази гледка всели у теб покаяние, нека те накара, нещастно старче, да се възползваш от мига, който все още те дели от смъртта, за да заличиш и най-малките следи от разговорническата ви лейност по пътя на искреното разкаяние! Още една дума: ти бе човек, християнин, философ, п о с в е т е н, съумей да умреш като мъж, съумей да умреш като християнин; това е всичко, което отечеството ти може да очаква от тебе.“

Тази необичайна и тайнствена реч смяяла присъстващите, но не оказала никакво въздействие върху Казот, който погледнал към небето и направил знак за непоколебима вяра в своите идеи, докато председателят се опитвал да го вразуми. След това казал на хората около себе си, че „знае, че заслужава смърт; че законът е суров, но според него справедлив“*. Пожелал да отрежат косите му възможно най-късо и поръчал на изповедника си да ги предаде на дъщеря му, все още задържана в една от килиите.

Преди изпълнението на присъдата написал няколко думи до жена си и децата си. След това се качил на шафода и гръмко извикал: „Умирам така, както живях — предад на бог и на краля си.“ Екзекуцията се състояла на 25 септември в седем часа вечерта, на площад Карузел.

Елизабет Казот, сгодена много преди това от баща си за кавалера Дьо Пла, офицер от полка в Поату, се омъжила осем години по-късно за младия момък, поел по пътя на емиграцията. Не било писано на тази героиня да бъде по-щастлива от преди: тя умряла при раждане с цезарово сечение и през цялото време крещяла да я разкъсат на парчета, ако е необходимо, но да спасят детето, което обаче не оживяло. От семейството на Казот са останали и днес няколко души. Синът му Севол, спасил се като по чудо от клането на 10 август, живее в Париж и свято пази традицията на бащината си вяра и добродетели.

Превод и бележки: Глория Вълева

* Господин Севол Казот ни пише и протестира срещу това изречение, което е цитирано в един разказ от онова време. Твърди, че не е възможно баща му да е казал подобно нещо. — Б. а.